

B3/5

Sociologisk litteraturforskning

MOT GRUNDSATSEN att forskningen bör beakta en litterär författares sociala och politiska idéer och skildra honom mot bakgrunden av den samhälleliga och ideologiska miljön har ingen något att invända; det är en princip som sedan länge självfallet tillämpas inom litteraturhistorien. Det är påståendet att litteraturen kan och skall förklaras utifrån dylika sociala synpunkter som är ohållbart. Därmed bestrids inte att en del allmänna kausalsammanhang här föreligger, ofta av så uppenbar art att någon egentlig undersökning inte behövs för att fastställa dem. Att riddarromanen blott kan förstås med hänsyn till feodalismen eller att den borgerliga realismen betingades av en mot denna svarande social ordning framgår redan av de litterära beteckningarna. Men först då det gäller att gå längre blir någon intressant, och då inställer sig också svårigheterna. I många fall är den individuella faktorn så dominerande att det sociala perspektivet inte lämnar nämnvärda bidrag till förklaringen, i andra fall är det icke möjligt att komma längre än till hypoteser, som undandrar sig diskussion och bevisning och därför faller utanför vetenskapen.

Det metodiska problemet har klart ställts av docent Örjan Lindberger i en uppsats i "Ord och bild" 1944. "Likväl som man inom statsvetenskapen akter sig för att påstå något om sambandet mellan tillhörighet till en viss samhällsgrupp och politisk åsiktsbildning utan att företa en statistisk analys av ett omfattande material, lika litet kan man inom litteraturhistorien bevisa något om sambandet mellan sociala företeelser och litterärt skapande utan en motsvarande procedur." Som utgångspunkt för sociologisk litteraturforskning synes denna sats oemotsäglig. I vad mån är det möjligt att tillämpa den?

Statsvetenskapen, som här åberopas, kan endast i begränsad utsträckning fastställa de sammanhang som ur dess synpunkt är väsentliga. För äldre tider, då hjälpmedel ej finns i politiska val eller i varje fall inte i ordentlig valstatistik, låter det

sig inte göra att få fram klara korrelationer mellan idéer och socialgrupper. Så mycket är i varje fall ostridigt att det inte går an att ur vår tids situation dra slutsatser rörande dylika samband under äldre tid; radikala teorier, som nu kan visas vara representativa för de fattigare folkgrupperna, var i många fall för etthundra eller etthundrafemtio år sedan avskydda av dessa, ty de levde på ett helt annat sätt än borgerliga mellangrupper under inflytande av traditionella åskådningar. Endast i de länder där politiska val med vidsträckt rösträtt funnits under längre tid är det möjligt att få fram bestämda samband mellan åsikter å ena sidan, politisk-social situation och grupp- eller klasstillhörighet å den andra.

För den på litteratur inriktade forskningen är likväl problemet ojämförligt mycket svårare. De tekniska förhållanden som är avgörande för litteraturens spridning har förändrats i så hög grad att de sammanställningar för århundraden eller årtusenden som icke sällan görs redan av detta skäl förlorar bevisvärde. Det är tillräckligt att peka på bokframställningens, läskunnighetens och bokprisernas utveckling. Till och med för de senaste århundradena gör denna utveckling jämförelser svåra eller omöjliga.

Viktigare är dock en annan omständighet. Litteraturhistorikerna tar och måste i stort sett ta hänsyn endast till böcker som vunnit stor berömmelse antingen på grund av att de brutit nya vägar för litteraturen eller därför att de fortfarande anses läsvärda och betydande. I de sociologiska försöken följs i stort sett samma princip; det är s. k. klassiska arbeten som man vill inställa i ett sociologiskt sammanhang. Att härmed en oerhörd felkälla uppstår. Já det gäller att klagöra litteraturformernas sociala förankring under ett visst skede, är uppenbart. Det kan också hävdas att själva urvalet ur en viss synpunkt innebär ett underkännande av de sociologiska metodernas användbarhet. I förgrunden står böcker som fortfarande läses eller i varje fall anses läsvärda.

Dessa böcker har under lång tid, i några fall ända sedan antiken, bibehållit sin betydelse. Att deras sociala tidsbundenhet under sådana förhållanden skulle vara stark är i hög grad osannolikt. Härpå kan möjligen svaras att det socialt bestämda innehållet var viktigt då boken skrevs, men sedan fått vika för andra egenskaper. Men just detta svar ger vid handen att den estetiska faktorn — eller vad man nu vill kalla den — är och redan från början var den avgörande och att bokens påstådda anknytning till en social situation är en relativt ligkiltig sak. Det kan också svaras att en rad litterära produkter gått upp och ned i

18

166

fråga om popularitet och att kurvan svarar mot sociala situationer. I vissa fall, t. ex. i fråga om Shakespeare-dramer, kan plausibla skäl anföras för detta, men i det hela är vissa verks förmåga att fånga skilda tider och miljöer ostridig. Och detta gäller, helt naturligt, främst böcker kring allmänmänskliga, dvs. av det tillfälliga samhällsläget eller av författarens och läsarens sociala miljö oberoende problem. Den centrala lyriken är det mest påtagliga exemplet. Uppfattningen om kärleken och döden har, framhåller de sociologiskt intresserade med iver, förvandlats i samband med samhällsutvecklingen. Det är riktigt, men grundtanken i resonemanget faller på det enkla faktum att dikter om kärleken och döden kan behålla sin friskhet från kultur till kultur, från århundrade till århundrade.

Den minimifordran som måste ställas på sociologiska litteraturanalyser av mera ingående art är att upplysningar ges om de behandlade författarnas publik. Hur många läste boken, inom vilka samhällsgrupper lästes den? För något äldre tid är det i regel omöjligt att få svar på de frågorna. De försök som har gjorts i flera länder har givit ytterst torftiga resultat. Det lilla man vet ligger det nära till hands att vantolka. En av de mest kända författarna på området, engelskan Q. D. Leavis (Fiction and the reading public), gör gällande att folk förr i tiden läste mera förstklassig litteratur än nu. Hon stödjer detta med hänvisningar till memoarer och andra aktstycken, som tyder på stort intresse för god litteratur under äldre tid, och med erinringar om att bestsellers i vår tid ofta är dåliga och att de främsta engelska författarna har en liten publik. Intet i denna bevisföring ger likväl skäl att anta någon annan förändring än att den publik som är läskunnig och läser blivit ofantligt mycket större och att i samband härmed läsekretsen för förströelselitteratur vidgats. Ofta kan ett bestämt faktum fastställas utan att det är möjligt att härur dra några slutsatser av intresse. Bruford (Germany in the eighteenth century: the social background of the literary revival) visar att omkring år 1800 berömda böcker kom ut i vida större upplagor i England än i Tyskland, men han kan inte klargöra om detta berodde på folkens olika levnadsstandard, på skillnaderna i politisk ordning (Englands enhet respektive Tysklands splittring) eller på något annat. Böckernas upplagor är i dylika sammanhang inte ensamt utslagsgivande. Detektivromanens historiker, Haycroft, har nyligen påpekat att denna för vår tid speciella genre ur upplagesynpunkt företer ett egenartat drag: det ligger ingen prestige i ägandet av detektivromaner; dessa läses därför i stor omfattning utan att inköpas; man anlitar de särskilt i USA och England spridda privata lånbiblioteken.

En sociologisk forskning som är inriktad på säkra resultat mer än på sensationella hypoteser bör emellertid i studiet av skilda författares och litteraturformers publik se en huvuduppgift. För äldre tid är svårigheterna i många fall överkomliga, men vår egen tid erbjuder här ett stort och föga utnyttjat arbetsfält. En sådan forskning kan likväl bli verkligt givande endast om den söker ge en allsidig bild av den litterära marknaden, om den tar hänsyn till de dåliga författarna likaväl som till de goda. Då Stig Ahlgren för några år sedan påpekade att Leonard Strömberg sannolikt är senare tids mest läste svenske författare föll ett skarpt ljus över det tivelaktiga i den forskning som med uppmärksammande blott av den litterära eliten tror sig kunna utreda litteraturens sociologi. I åtminstone ett amerikanskt arbete (Gray and Munroe, The reading interests and habits of adults) har ett omfattande försök gjorts i denna genre. Boken bevisar bland annat att könsskillnaden starkt framträder i läsningen: männen läser tidningar, medan kvinnorna läser böcker, och bestsellerlitteraturen har sin läsekrets främst bland kvinnor, som genom barnantalets minskning, hushållsarbets rationalisering och den stegrade arbetslönen inom vissa socialgrupper fått en lång fritid.

Den sociologiska metodens begränsning beror naturligtvis främst på att faktorer som inte kan gripas genom denna metod är centrala för litteraturen. Tidigare var det vanligt att inom den s. k. sociala antropologin hävda att vissa nationers eller rasers frammarsch i förhållande till andra berodde dels på framstående egenskaper, dels på av läge, klimat och dylikt betingade omständigheter. Den amerikanske forskaren Boas har mer än någon annan medverkat till att slå sönder dessa föreställningar. Han underströk framför allt att en eller flera uppfinningar kunde ge ett försprång på århundraden och att dylika uppfinningar ur de förut anlagda metodernas synpunkt kunde vara rena tillfälligheter. Såsom Boas betrak-

tar uppfinningarna måste man inom litteraturhistorien betrakta de stora författarna. Ett geni kan själv och genom sina efterföljare åstadkomma en litterär blomstringsperiod. Den engelska litteraturens rikedom under Elisabet eller framträdandet av en rad stora norska författare i slutet av 1800-talet behöver icke bero på en social situation. "Orsaken" kan vara en tillfällighet likaväl som att rulettkulan tio gånger i rad stannar på rött: dvs. utifrån sociologiska eller andra litteraturhistoriska metoder kan fenomenet alls inte förklaras.

Den engelske idéhistorikern Leslie Stephen — framstående lika mycket genom lärdom, kritisk skärpa och intelligent överblick — ägnade sitt sista arbete åt förhållandet mellan litteraturen och samhället i England under 1700-talet. Han blev, det framgår med all tydlighet, under arbetets gång allmer skeptisk mot tanken att litteraturen i detalj skulle kunna sociologiskt förklaras. Litteraturen intar, skriver han, en så pass begränsad plats i ett folks liv att den inte kan tjäna som utgångspunkt för en mer långtgående sociologisk undersökning. Under alla tider är den grupp som läser högklassiga böcker ytterst begränsad, och det är i varje fall blott denna grupp vars karaktäristiska egenskaper kommer fram i den stora litteraturen. Med publikens utvidgning följer, likaväl som med trosföreställningarnas växling, vissa förändringar i litteraturen; längre i generalisationer vill inte Stephen gå. Denna anspråkslöshet, praktiskt realiserad genom inriktning på konkreta studier, synes vara en förutsättning för att den sociologiska metoden skall stanna inom vetenskapens ramar och inte bli ett fält för roliga och tivelaktiga spekulationer.

Herbert Tingsten

(Föregående artiklar i denna nu avslutade serie var införda i Dagens Nyheter (A-uppl.) den 4, 7 och 9 maj.

39
50
79
18
166
374